

Бейсенова С.А.

Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты

ӨРКЕНИЕТ ҚҰРЫЛЫМЫ

Бүкіл саналы ғұмырын «Адамзат тарихының қай тілде жазылғанын және оны қалай оқу керектігін» зерттеуге арнаған Освальд Шпенглердің ең атышулы еңбегі – алғашқысы 1918 жылы жарық көрген 2 томнан тұратын «Еуропаның ымырт шағы» («Закат Европы») кітабы. [1] Қағидаларының өміршендігімен, қайсыбір құбылыстардың даму барысын ғасырлар бұрын болжай білген көрегендігімен ерекшеленетін бұл кітап әлі күнге дейін құндылығын жоғалтпай, ғасырлармен тайталасып келеді. Жалпы өркениеттану саласындағы көріпкелдік көсемдігі жағынан теңдесі жоқ деп айтуға боларлық осы кітабында автор:

– адамзат тарихын зерттеуде қалыптасқан қасаң қағидалардың бірі, тарихты: Ежелгі дүние, Орта ғасыр және Жаңа дәуір секілді кезеңдерге бөліп, оның аясын шартты атаулармен шектеушілікті қолдамай, қайта, тіршіліктің негізгі кезеңдерімен (сәбилік, жастық шақ, кәрілік; көктем, жаз, күз, қыс) сабақтастырады, сөйтіп, мәдениет атаулының дүниеге келу, көк жайсаңдай құлпыру, даму шегіне жету, қартаю кезеңдерін белгілейді;

– мәдениет пен өркениет деген ұғымдардың аражігін ажыратып, мәдениеттің дүниеге келу, өсіп-өркендеу кезеңдерін, қайталанбас келбетке ие болып, құлпыру заманын бастан кешіріп, қартайған шақта, жантәсілім берер алдында өркениетке ұласатынын айтады; яғни, өркениет – мәдениеттердің шарықтау шегіне жетіп, күні еңкейген, зауал шағына тұспа тұс келеді;

– ұлт мәдениеттерінің өркениетке ұласуының тағы бір алғышарты ретінде – жиналған бүкіл өркениеттік құндылықтардың саусақпен санарлықтай аздаған ірі қалаларда – мега-

полистерде шоғырланатынын болжайды; яғни, қаншама жауһар мәдениет ұшқындарын, толған айдай келісті көркемдіктерді дүниеге әкелсе де, аталған ірі қалалардың қасында басқа жұрт, бөтен мәдениет – провинция.

Жалпы, биік өркениет көкжиегін – әрқайсысының кереге-бесігі берік, уықтары оқтай тұзу, шаңырағы биік төл мәдениеттердің алаңы ретінде қарастыратын О.Шпенглер: «...Вместо безрадостной картины линейной всемирной истории... я вижу настоящий спектакль множества мощных культур, с первозданной силой расцветают из лона материнского ландшафта, ... чеканящих каждая на своем материале – человечестве – собственную форму и имеющих каждая собственную идею, собственные страсти, собственную жизнь, волнения, чувствования, собственную смерть. ...У каждой культуры свои новые возможности выражения, которые появляются, созревают, увядают и никогда не повторяются. ...Я вижу во всемирной истории картину вечного образования и преобразования, чудесного становления и прехождения...», деп пікір түйеді [2].

Өркениет – барша ұлт пен ұлысқа ортақ, біртұтас адамзаттық ұғым. Оны жалқы ұлттың не санаулы қауымдастықтың ен тағып, еншілеуі мүмкін емес. Өркениет – О.Шпенглер айтқандай, мәдениеттердің «қабірі» емес, қайта, барша мәдениеттің жетсем деп талпынатын, өз орнымды тапсам деп қарманатын аңсарлы алаңы. Ол — барша мәдениеттердің үнемі жетіліп, дамып, өркендеп отыруының басты кепілі де. Бірақ, біртұтас адамзаттық өркениет деңгейіне көтерілу үшін мәдениеттің алдымен өзінің қажетті даму сатыларынан өтуі қажет. Ол қандай сатылар?

Бүгінгі заман – мәдениеттердің жаһандану кезеңі... Жаңа сапаға көшер алдындағы, яғни, өз дамуының ең биік сатысы – біртұтас адамзаттық өркениетке құйылар алдындағы қарбалас шағы. Жаһандану – өркениеттің кезекті даму сатысы. Олай болса, қайсыбір кереғар пікірлерге қарамастан, өркениеттің демі әлі таусылған жоқ, керісінше, ол ұлы өзгерістердің, қайта өрлеу заманының қарсаңында тұр. Осы орайда, өркениеттің жалпы даму бағыттарын анықтау үшін алдымен оның типологиялық құрылымын қарастырып көрелік.

Біріншіден, өркениет – біреу. Ол – адамзат өркениеті. Өркениет – мәдениеттердің түбірлі тамыры болса, мәдениеттер – оның жайқалған жасыл бұтақтары. Мәселен, Хеопс пирамидасы, Тәж Махал – белгілі бір ұлттың рухани табысы ғана емес, сонымен бірге, жалпы адамзат өркениетінің ортақ игіліктері. Осы тұрғыдан келгенде, бүгінгі заман – С.Хантингтон айтқандай, «өркениеттер қақтығысының» алаңы емес, өркениеттің құрамдас бөліктері – мәдениеттердің, мәдени ұстанымдардың арасындағы текетірес, солардың жаһандану кезеңі.

Екіншіден, өркениеттің даму кезеңдерін бүгінгі заманның биігінен сараласак, қайсыбір жаңа өрістерді байқаймыз. Әрине, бұл жердегі басты жаңалық – өркениеттің нәрі мен сөлі – мәдениеттердің өз дамуының ең жоғарғы сатысы – жаһандану кезеңіне аяқ басқандығы, яғни, өркениеттің өз дамуының кезекті айналымына кіргендігі. Мәдениеттер дүниеге келеді, өсіп-өркендейді, содан кейін, өзінің барша құнды ризықтарын біртұтас адамзат өркениетіне құйып, жаһандану кезеңін бастан кешіреді. [3]

Өркениеттің құрылымын көлдененен бес сатыға бөлініп, қосалқы белгілермен (элементтермен) толықтырылған пирамида түрінде көрсетуге болады.

Бұл өркениет пирамидасының негізгі түп қазығына – адамға тиісілі,

анығырақ айтқанда – отбасыға. Негізінен осы отбасында адамның биоэлеуметтік генотипі жүзеге асады әрі сақталады. Сондай-ақ адам ұрпақтарының ауысуы, негізгі өмір қажеттіліктерінің қалыптасуы мен қанағаттануы, алғашқы білім мен дағды, адам еркі және қызуғышылығы орнығады.

Отбасы – қоғамдық ұдайы өндірістің алғашқы әрі ақырғы пункті. (орны, белгісі). Бұл ұғымды қарастырығанда оның негізін құраушы адамды бөліп жарып қараймыз.

Адам-өзіндік рухани әлемі бар, белгілі бір өмірлік сатыдан өткен, отбасы мен қоғамнан ақпараттар толқынын сіңіріп оны өзгертілген күйде қайта беруші – жеке адам, тұлға ретінде қарастырылады. Ол қоғамның айнасы. Қоғамсыз адам – адамсыз қоғам жоқ.

Қоғам тарихы бұл көптеген адамдардың тарихы, тағдыры, саналы іс әрекеттері. Өркениет тарихы – қоғам дамуының сатылары.

Өркениет пирамидасының келесі қабаты – өндірістің технологиялық тәсілі (жолы).

Ол негізінен қоғамда қолданылатын технологияны, өндірісті ұйымдастырудағы ұстанымдар мен формаларды, өндіріс құралдарын, сондай-ақ табиғи өндіріс күшін сипаттайды. Адам қоғамының дамуының алғашқы сатысын дәуірлеуде археологтар мен тарихшылар негізіне еңбек құралдары дайындалған материалдар арқылы анықтаған (тас, қола, темір). Басты энергия көзі ретінде адамдардың қара күшін, кейін жануарлар күшін қолданды. Уақыт өте адамдар біршама күрделі еңбек құралдардың, техниканың жасанды әлемін қалыптастарды. Сондай-ақ, өндіріс ішіндегі, салааралық, аймақтық-қоғамдық еңбек бөлінісі дамыды.

Пирамиданың келесі қабаты – өндірістің экономикалық тәсілі. (жолы) Оның негізгі элементтері: ұдайы өндіріс құрылымы, өндіріс құралдарындағы жеке меншік формасы және

оның нәтижелері, қоғам мүшелері арасындағы өндірілген азық-түлікті бөлу тәсілдері (жолдары), өндірілген материалдық игіліктердің қоғамдағы айырбас, айналым түрлері, экономикалық басқару формалары.

Әрбір өркениетке белгілі бір өндірістің, салалардың, экономикалық қатынастардың құрылысы тән. Ерекше атап өтетін жәйт экономикалық қатынастар «таза» күйінде болмайды. Әр кезеңде ескінің сарқыншағы, жаңаның белгісі бар әр түрлі экономикалық тәртіптер қарама-қарсы болады. Мәселен: өтпелі кезеңде ескі мен жаңа тәртіптер арасында салыстырмалы тепе-теңдік және шиленіскен қарама-қарсылық байқалады. Сондықтан бұл жерде аралас экономика деген баға берген дұрыс.

Өркениет пирамидасының келесі қабаты – Әлеуметтік саяси құрылым. Бұл қоғамдық қатынастардың күрделі жүйесін сипаттайды. Бұған төмендегі негізгі түрлерді келтіруге болады.

1. Әр түрлі топқа жататын халықтар арасындағы әлеуметтік қатынастар.

2. Бір аймақта (елде) тұратын және ортақ мәдени, экономикалық, тарихи дәстүрлері мен тілі бар, сондай-ақ әртүрлі нәсілге, ұлтқа, ұлттық топтарға жататын адам топтары арасындағы этникалық және әлеуметтік қатынастар.

3. Саяси қатынастар.

4. Әр түрлі формадағы мемлекеттік билікті сипаттайтын, құқықтық форманы жүзеге асыратын, олардың жүзеге асуын мемлекеттік-құқықтық органдарда қамтамасыз ететін мемлекеттік-құқықтық қатынастар түрі

Әр өркениеттің өзіне тән саяси – әлеуметтік қатынастар дамуының құрылымы мен деңгейі болады. Бұл өрістің біртіндеп күшеюі, қатынастардың жаңа түрі мен үлгілерінің пайда болуы – жалпы тарихи заңдылық. Мәселен: неолиттік өркениетте жыныстық, жастық арасындағы қатынас, көрші қауымдармен қоғамдық еңбек

бөлінісінің бірінші сатысы басымдылық көрсетсе (мал шаруашылығы, егіншілік), қатынастардың келесі сатысында біршама күрделенді. Таптар, саяси топтар, мемлекет, құқықтық жүйелер, мемлекеттік басқару ісімен, салық жинаумен, әскери қызметпен, құқықтық сотпен, мәдениет қызметпен айналысатын адамдар қабаты пайда болды. (қалыптасты). Бұл қоғамды қалыптастыруда, қоғамдық қатынастарды ретке келтіруде үлкен серпіліс болды. Мемлекетті басқарудағы күрделі функцияларды жүзеге асыру үшін маманданған, жан-жақты ерекше адам қажет болды. Осы орайда мемлекетті әркім басқара алады деген тұжырым утопияға айналды.

Өркениет пирамидасының жоғарғы қабатына – рухани әлем тиісілі. Бұл ең алдымен адамзат білімінің саласы, уақыт өте келе реттелген білімдер формасына ие болған ғылым. Алдымен империкалық, кейін табиғат, қоғам, адам дамуының заңдылықтарын зерттейтін абстрактылық болды. [4]

Әр кезеңдегі өркениеттің рухани өміріндегі салалар өз ара тығыз байланыса отырып, қоғамдық сананын кеңеюі мен қозғалысының белгілі сатыларын анықтайды. (сипаттайды) Өтпелі кезеңде рухани салада түбегейлі (радикалды) өзгерістер болады. Ескірген ғылыми парагдигмалар маңызын жоғалтып жаңалар орнығады. Білім берудегі ұйымдастыру формасының мән – мазмұны өзгеріп, этикалық нормалар жаңғырып ескілер ығыстырылады және жаңа идеологиялық ағымдар мен діндер қалыптасады. Жалпы өркениет пирамидасының құрылымы осындай сипат алады. [5]

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Шпенглер О. Закат Европы М.: 1993.-151 б.
2. Тойнби А. Постигение истории.- М.: Политиздат, 1991.- 436 б., 92, 80, 214,217 бб.
3. Гумилев Л. Ритмы Евразии: эпохи

- ицивилизации.-М.:Экспрес,1993.- 576 б.
4. Артықбаев Ж.О. Кочевники Евразии в калейдоскопе веков и тысячелетий. Санкт-Петербург: Мажор 2005.-320 б.
 5. Масанов Н.Кочевая цивилизация казахов.Алматы: Горизонт 1995.- 320 б.
 6. Хазанов А.М. Кочевники и Внешний мир.Алматы:Дайк-Пресс.2000.- 604 б.

Бондаренко Ю.Я., кандидат философских наук, профессор
Костанайский государственный университет им. А.Байтурсынова

СОФИСТИКА В СВЕТЕ СОВРЕМЕННОСТИ

Не столь уж много феноменов человеческой мысли, которые столь рельефно вошли бы в грядущие столетия, как софистика. Она и поныне живет в языке, в полемических схватках и словесных баталиях. И современный поэт может обронить: «И что там софизмы нанизывать», невольно демонстрируя жизненность этого древнего слова, пришедшего к нам из далекой Эллады.

В романе же Николая Островского «Как закалялась сталь» комсомолец Панкратов, сдавая своеобразный «экзамен» при поступлении на работу, на вопрос «Кто такие философы» отвечает: «Да жили в Греции. Один такой типчик, фамилии не помню, жил всю жизнь в бочке... лучшим спецом среди них считался тот, кто сорок раз докажет, что черное – это белое... Одним словом, были они брехуны... Философия – это одно пустобрехство и наводка теней. Я, товарищи, этой бузой заниматься не имею никакой охоты. Вот насчет истории партии всей душой бы рад».

Опять-таки и здесь прямой намек на софистику, хотя и без упоминания самого слова, слишком мудреного для комсомольца времен Гражданской.

Так что же такое софистика и насколько мы, сегодняшние, вправе судить о ней, как об историческом явлении, не перекраивая на свой аршин изысканий древних? И, самое главное, в данном контексте: чем она любопытна и для нашего времени – време-

ни интеллектуальной и духовной сумятицы? Насколько уместно и полезно знакомство современного студента с этим непростым феноменом?

Начнем с того, что в отечественной науке бытуют две основные трактовки понятия «софист». Первая была, в частности, четко представлена еще в знаменитой «Истории философии», под редакцией Г.Ф.Александрова, где говорилось: «Софисты» – не есть название определенного философского направления или особой философской школы. Слово «софист», первоначально означавшее «мудрец», «искусник», «изобретатель». Со второй половины пятого в. до н.э. становится кличкой означающей особый тип философа, философа-профессионала, учителя философии». [1]

Так же и в «Философском энциклопедическом словаре» отмечалось, что первоначально слово «софист» по своему значению совпадало со словом «софос», то есть «мудрый», и обозначало человека, авторитетного в различных вопросах частной и общественной жизни». [2] Близкий взгляд на исходное значение слова «софист» можно встретить и в иных изданиях, например, в «Краткой философской энциклопедии», где сказано, что «так первоначально в классической Греции назывались мыслители и мудрецы, позднее – учителя красноречия; благодаря их стремлению добиваться в споре победы любой ценой они превратили спор в пустую, хитроумную, кажущуюся мудрость... Со времен